

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΟΥ
ΑΙΩΝΙΣΜΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΟΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Κ. ΝΟΤΑΡΗΤΗ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

Ε.Ι.Μ.Ε.Κ.Ε.Π.
ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, Ο ΑΓΩΝΑΣ, ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

[ΜΙΑ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ]

Οι μνημόσυνοι έορτασμοί γίνονται πάντοτε και κάποιοι σταθμοί γενικότερης έποπτείας. Τά εκατό χρόνια από τη γέννηση του Ψυχάρη, τά είκοσιπέντε περίπου από τό θάνατό του και οι έπτά τόσες δεκαετίες της πορείας της νέας γλώσσας, της δημοτικής, δέν δικαιολογούν άπλως, άλλ' έπιβάλλουν την έποπτεία. Γιατί ή γλώσσα βρίσκεται σ' ένα στάδιο μετασηματισμού άφου διέγραψε μιά τροχιά γόνιμη από την άποψη τών κατακτήσεων αλλά και διδακτική από την πλευρά τών άνεπαρκειών που έξακολουθούν νά βαραίνουν τό δημοτικό λεκτικό για τίς ποικίλες χρήσεις που είναι τώρα ύποχρεωμένο νά ύπηρετήσει, με την είσοδο του έθνους από τη νηπιακή ήλικία στην πνευματική έφηβότητα. Τώρα, με την εύκαιρία της εκατονταετηρίδας, ό Άνθρωπος, ό Άγώνας, τό Σύστημα προσφέρονται για μιάν έταστικώτερη θεώρηση. Η γλωσσική πραγματικότητα δέν μπορεί νά ενδιαφέρει μόνον ως άθροισμα λέξεων, ως γραμματικός τύπος, ως φθολογία. Ένδιαφέρει και από τη άποψη της αισθητικής της έκφράσεως που καθορίζεται, σε τελευταίαν άνάλυση, από την πληρότητα της άνταποκρίσεως της στην πνευματικότητα ενός λαού. Τά έβδομήντα τόσα χρόνια της νέας γλώσσας — άφου έγινε πιά παραδεχτή ή χρονολογία του Ταξιδιού στο Ληξιαρχείο της Δημοτικής — της έδωσαν άνάστημα, σπονδύλους, και αυτό που της έλειπε στά νήπια της χρόνια: πνευματικότητα. Μπορεί, λοιπόν, ή νέα γλώσσα ν' άντικρύση τόν έαυτό της και την ιστορία της. Μπορεί άκόμη ν' άντικρύση και τόν πρωτεργάτη της. Είναι τώρα μιά έποχή χωρίς φανατισμούς. Τους νοσταλγούν ίσως οι νέοι γλωσσαμύντορες. Είναι οι συμπαθείς έπίγονοι της παλαιάς Φρουράς του Δημοτικισμού που έμειναν προσηλωμένοι στην έπικότητα της ιστορίας της νέας γλώσσας και δέν σκέπτονται παρά μόνο τόν Έχθρο που νικήθηκε, όταν συμβαίνει κάποτε αυτός νά λησμονεί την ήττα του... Όμως οι φανατισμοί έχουν περάσει και ό σημερινός δημοτικισμός έχει, έπίσης, ξεπεράσει τό στάδιο της νίκης του. Τώρα ή νέα γλώσσα μπήκε στη φάση της αύτοκατεργασίας,

της αύτοκαλλιέργειας και της αξιοποίησης τών κατακτήσεών της. Γιατί άληθινά τώρα—και σ' αυτό τό τώρα θά ήμπορούσαν νά χωρέσουν οι δυό τελευταίες δεκαετίες— αρχίζει ή συνειδητή, ή ήρεμη, ή νηφάλια προσπάθεια της περισυλλογής του χρήσιμου και χρησιμοποιήσιμου ύλικού για νά συγκροτηθί τό νέο γλωσσικό όργανο. Τό όργανο που θά ήταν ίκανό νά γίνη κάποτε γλώσσα πανεθνική, πλούσια σε λέξεις, σ' έννοιες, σε άποχρώσεις, εύπλαστη στο χειρισμό, τό ίδιο πρόχειρη στον έπιστήμονα όπως και στον λογοτέχνη, τό ίδιο έκφραστική για τόν άνθρωπο που κινείται στη σφαίρα του άφηρημένου όπως και για τόν άλλον που δαμάζει τίς έννοιες της καθημερινής ζωής. Τώρα περισσότερο από κάθε άλλη φορά είναι ή στιγμή της δημιουργίας ύφους—της καλλιτεχνικής γλωσσικής μορφής που μπορεί νά στηρίξη τόν κορμό μιάς λογοτεχνίας.

Και τούτο τό χρωστάμε στον Ψυχάρη, θετικά και άρνητικά. Θετικά γιατί άποδέσμεψε τη λαϊκή γλώσσα από τη στενή φυλακή της καθημερινής όμιλίας και την ύψωσε σε γλώσσα λογοτεχνική, προικοδοτώντας την με την εύγένεια που της άρνιόνταν. Άρνητικά, γιατί ή γλώσσα, λευτερωμένη από τόν Ψυχάρη και τούς ψυχαρισμούς, από την ψυχρή τυπολογία και τη στρεβλωτική όμοιομορφία τών γραμματικών κανόνων του Συστήματος, κατορθώνει νά βαδίση χωρίς τίς πατερίτσες που ήθελε νά της έπιβάλι ό ψυχαρικός γλωσσομορφισμός. Η δημοτική, ή νεώτερη δημοτική, είναι τώρα μιά γλώσσα που περιμαζεύει, συγκεντρώνει, θησαυρίζει. Στα πρώτα χρόνια του ψυχαρικού κινήματος, αλλά και μερικές δεκαετίες κατόπιν, ή δημοτική, φανατική στην ιδεοληψία της δικής της καθαρότητας, αλλά και με πολλήν άφέλεια στην άντίληψη της καθαρότητας αυτής, με πολλήν άπλοϊκότητα στο άντίκρουμα τών άδυσώπητων γλωσσικών νόμων ήταν ή γλώσσα που έδιωχνε και παραμέριζε άσυλλόγιστα, για χάρη του ιδεώδους της αύτάρκειας και της γνησιότητας.

Όστόσον, ό ίδιος ό Ψυχάρης, έπιστήμονας γλωσσολόγος, έπιστήμονας περισσότερο παρά λογοτέχνης, είχε για τούς

στιγμὴ πού ἓνα ἔθνος ἀποφασίζει νὰ διεκδικήσῃ τὴν ψυχὴ του καὶ μαζί τὴ συνείδηση τῆς ἐθνότητος, τὸ πρῶτο πράγμα πού θὰ κυττάξῃ ὁ μέγας ποιητὴς ἢ ὁ μέγας πεζογράφος, αὐτὸς πού θ' ἀπηχῆσῃ τὸ ἔγώ τῆς ράτσας, εἶναι ἂν τὸ ὄργανο τὸ γλωσσικὸ βρίσκεται σὲ θέση ν' ἀνταποκριθῇ στὸ ἔργο τοῦτο τὸ καθαρὰ καὶ βαθύτατα ἀναγεννητικὸ. Δοκιμάζει τὴν ἀτομικὴ του εὐαισθησία σ' ἐκεῖνο πού γίνεται μορφή τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς συγκίνησής του—στὴ γλώσσα. Ἡ κάθε λέξη πρέπει νὰ δοκιμασθῇ στὴν ἀτομικὴ αἰσθητικὴ ἂν ἀντέχει νὰ σηκώσῃ τὸ βάρος καὶ νὰ χωρέσῃ τὸ πλάτος τοῦ στοχασμοῦ ἢ ἂν εἶναι ἱκανοποιητικὰ εὐπαθὴς γιὰ ν' ἀναδώσῃ τὴ δόνηση τῆς συγκινήσεως καὶ τοῦ πάθους. Εἶναι ἡ ἀληθινὰ κρίσιμη ὥρα ὅπου γεννιῶνται οἱ γλωσσικὲς ἐπαναστάσεις. Μὰ θὰ καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης πὼς μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μιλοῦμε ὅπως μιλοῦμε, μόνο ὅταν βρισκόμαστε μέσα στὸ κλίμα τῶν ποιητῶν. Γιατὶ ἡ μορφοποίηση μιᾶς γλώσσας καὶ ἡ πειστικὴ ἐπιβολὴ τῆς, ἀπὸ ποιὸν ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ προέλθῃ ἂν μὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πού θὰ εἶχε τὴ δύναμη νὰ φτάσῃ ἀμεσώτερα στὴν ὁμαδικὴ ψυχὴ; Ὁ Ντάντε ἄλλαξε τὴ γλώσσα στὴν πατρίδα του κι ἀνάστησε τὴν παραρριγμένη Ἰταλικὴ «χυδαία» γλώσσα γιατί ἦταν ποιητὴς. Τὸ ἴδιο ὁ μέγας Τσῶσερ στὴν Ἀγγλία. Κάτι ἀνάλογο ἔκαμε, σὲ μιὰ στενότερη ἑλληνικὴ περιοχὴ, ὁ Σολωμός. Καὶ θὰ ἦταν ὁ Σολωμός ὁ πραγματικὸς πατέρας τῆς νεώτερης δημοτικῆς—κληρονόμος μιᾶς ὀλόκληρης παράδοσης πού ξεκινάει ἀπὸ πολὺ παλιά, ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν Κερκυραῖο ἱερωμένο λόγιο, τὸν Νικόλαο Σοφιανὸ (1530) πού θέλοντας νὰ μορφώσῃ τὸ ἔθνος του μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία, τὰ γράφει στὴν ἀπλή, τὴ λαϊκὴ γλώσσα—ἂν ἀνάμεσα στὸν Σολωμὸ καὶ στὸ Ταξιῖδι τοῦ Ψυχάρη δὲν εἶχαν παρεμβληθῇ οἱ δεκαετίες τοῦ ἑλλαδικοῦ καθαρουσιανισμοῦ.

Ἀλλὰ ὁ Σολωμός δὲν ἦταν οὔτε γλωσσολόγος, οὔτε ἀγωνιστὴς. Ἦταν ἓνας ποιητὴς κλεισμένος στὴν περιοχὴ του, ξεκομμένος, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κορμό, ἀριστοκρατικὰ ἀπομονωμένος, μ' αἰσθητικὰ μόνον ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ γλώσσα. Ἡ Ἰόνια Σχολὴ καὶ οἱ ποιητὲς τῆς, ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ὁ πολυγραφώτερος καὶ θορυβωδέστερος, πού ἀφίνει τὴν τελευταία πνοή του μιὰν ὀλόκληρη δεκαετία προτοῦ ἀκουστῆ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καν πρόδρομοι. Ἡ δημοτικὴ τους, περιωρισμένη στὴν ποίηση, χωρὶς κανένα ἀναγεννητικὸ μήνυμα στὴ γλωσσικὴ συνείδηση τοῦ ἔθνους, ἦταν σὰν μιὰ προέκταση τῆς λαϊκῆς μούσας πού μ' ὄλο τὸν καθαρολογικὸν οἴστρο τῶν λογιστάτων γινόταν ἀνεμπόδιστα ἀποδεκτὴ.

Ποιὸς θὰ σκεφτόταν ν' ἀπαρνηθῇ τὴ θουριακὴ ποίηση τοῦ Ρήγα, τὰ κλέφτικα, τὰ λαϊκὰ μοιρολόγια, τὰ τραγούδια τῆς τοπολαλιᾶς; Ἡ δημοτικὴ τους ἦταν ἀκίνδυνη, γιατί δὲν τολμοῦσε νὰ ξεπεράσῃ τὸν προφορικὸ λόγο γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὴ θέση τῆς στα γραφτὰ κείμενα τῶν λογάδων. Μιὰ στιγμὴ, στιγμὴ ἱστορικὴ γιὰ τὰ γλωσσικὰ χρονικά τοῦ ἔθνους, θὰ μπορούσε νὰ σηματοθευθῇ σὰν ἡ μεγάλη ἀρχή. Ἡ ἐποχὴ τῆς δὲν ἤξερε ἀπὸ γλωσσολογία καὶ ἀπὸ ἐπιστήμη. Μὰ γιὰ τοῦτο ἴσως ἡ τόλμη ἀποκτᾷ μεγαλύτερη εὐρύτητα. Θέλω νὰ πῶ γιὰ τις γλωσσικὲς ἀναγεννητικὲς προσπάθειες τοῦ Κανταρτζῆ καὶ τοῦ Βηλαρά. Νὰ οἱ ἀληθινοὶ πρόδρομοι, πού ἂν τοὺς χωρίζουν ἀπὸ τὸ Ταξιῖδι ἑκατονταετία τὸν πρῶτο καὶ κάπου ἑβδομήντα-ὀγδόντα χρόνια τὸν δεύτερο, ὁ Λογιώτατος Ταξιδιώτης [τοῦ Βηλαρά] συντομεύει τὴν ἀπόσταση στὸ ἐλάχιστο. (Καὶ μήπως ὁ Ταξιδιώτης τοῦ Βηλαρά δὲν εἶναι τὸ σπέρμα τοῦ σολωμικοῦ Διαλόγου καὶ τοῦ ψυχαρικοῦ Ταξιδιοῦ;¹). Ὡστόσο καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν συνέχεια δὲν ὑπῆρξε. Καὶ ἦταν περισσότερο ἀπὸ φυσικὸ. Τὸ ἔθνος δὲν ἦταν ὄριμο γιὰ νὰ δεχθῇ κήρυγμα ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ τὸ κήρυγμα τῆς λευτεριᾶς. Ὁ σκλάβος θέλει πρῶτα νὰ σπάσῃ τὰ δεσμά του κ' ὕστερα νὰ κινήσῃ τὴ σκέψη του. Ὅτι τὸν ἐνδιαφέρει εἶν' ὅτι τὸν πονεῖ. Ἐξάλλου παιδεία δὲν ὑπῆρχε παρὰ κρυμμένη κι ἀποδιωγμένη σὲ κέντρα εὐρωπαϊκὰ, λόγος γραφτὸς δὲν ὑπῆρχε, ἀνάγκες πνευματικὲς εὐρύτερες δὲν ταλαιπωροῦσαν τὴ σκέψη τῶν δουλωμένων. Τὰ γράμματα ἦταν ὑπόθεση μονάδων. Πρόβλημα πλατύτερης ἐπικοινωνίας ἐπίσης δὲν ὑπῆρχε καί, φυσικά, γλωσσικὰ ἰδανικά δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ μιὰ περίοδο ὅπου ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς ἀποτελοῦσε ἰδιωτικὴ ἐπίδοση γιὰ τοὺς εὐνοημένους ἀπὸ τὴ θέση καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτο. Κάπου ὁ Ψυχάρης, ἀπαντώντας στὴ μομφὴ πὼς ἡ δημοτικὴ γλώσσα καὶ συνεπὼς ἡ γλώσσα πού ἤθελε ν' ἀναστήσῃ γιὰ τὴν πλατεῖα ἐθνικὴ μάζα «φέρνει τὴ σφραγίδα τῆς δουλείας»² διατυπώνει μιὰ πολὺ σωστὴ παρατήρηση: «Μόνο ὅταν ἓνα ἔθνος δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο, ὅταν ἔχει ἀφέντη ξένο, πάει νὰ πῆ ὅταν ἔθνος δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει λαός, τότε μορφώνεται γλώσσα ἀριστοκρατικὴ, γλώσσα πού μήτε τὴν καταλαβαίνει, πού μήτε ἔχει

1. Ὁ Λογιώτατος Ταξιδιώτης καὶ ὁ Κολοκυθοῦλης τοῦ Βηλαρά παρουστοῦν δι' ὀλίγων ὅτι ὁ Ψυχάρης διὰ τοῦ πολυσελίδου Ταξιδίου του καὶ τοῦ Ὀνειρίου τοῦ Γιαννίρη ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ, σημειώνει ὁ Γ. Χασιώτης στὴ Γλῶσσα τοῦ Ἑλληνοῦ.

2. Ἡ ἐπίκριση διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀγησίλαο Γιαννόπουλο Ἠπειρώτη στὴν Ἐφημερίδα τοῦ Κορομηλά στίς 4 τοῦ Σεπτ. 1888: «Ἡ δ-μῶδης ὁμῶν γλῶσσα ἢ ὁποῖα σώζεται εἰς τὰ δημοτικὰ πρὸ τοῦ 21 ἄσματα καὶ ἢ ὁποῖα διετυπώθη ἐν αὐτῷ τῷ βιβλίῳ

ἀνάγκη νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ λαός»¹. Κι ἀ-
 ἰόμη μιὰ ἄλλη ἐξίσου σωστὴ διαπίστωση,
 ἢ τὴν ἴδια ἀφορμὴ κινημένη: «Στὴν Ἀ-
 ιατολή, δηλαδή στὴ σκλαβωμένη τὴν Ἑλ-
 λάδα, μὲ τὴν καθαρεύουσα παρηγοριοῦ-
 νται μὲ τὴν καθαρεύουσα ἡσυχάζουν περη-
 φανέβονται τουλάχιστο μὲ τὴ γλῶσσα.
 Τί θὰ τὴν κάμουν τὴ δ η μ ο τ ι κ ῆ; Χρή-
 σιμη δὲν τοὺς εἶναι. Ὁ λαός δὲν ἀνακα-
 τεύεται στὰ πολιτικὰ ζητήματα, ἀφοῦ ζη-
 τήματα δὲν ὑπάρχουν κι ἀφοῦ μᾶς ἐπι-
 ξαν τὸ λαό μας. Ἄμα φανῆ ὁ λαός θὰ
 φανῆ κ' ἡ γλῶσσα του...»

Σὲ τοῦτες δῶ τίς φράσεις συνοψίζεται,
 νομίζω, ἡ ἐπικαιρότητα, ἡ δραστηκότητα
 καὶ ἡ ἐπιτυχία τοῦ κινήματος τοῦ Ψυχάρη.
 Τὸ κήρυγμά του ἦρθε στὴν πρέπουσαν
 ὥρα, στὴν πιὸ κατάλληλη καὶ τὴν πιὸ
 πρόσφορη στιγμή. Συμπίπτει μὲ τὴν ἐπο-
 χὴ ὅπου ὁ λαός μας ἄρχισε νὰ παίρνει
 συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, τῶν δικαιωμά-
 των του καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν πο-
 λιτιστικὴ του ἀνοδο. Ὅμως ὅταν λέμε:
 λαός, δὲν πρέπει νὰ πέφτουμε σὲ σύγχυ-
 ση. Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη δὲν ἔφτασε
 ἀμέσως στὸ λαό κι οὔτε ἄλλωστε ἀπευ-
 θυνόταν στὴν πλατειὰ ἐθνικὴ μᾶζα, μ' ὄλο
 πὺ αὐτὸν εἶχε πάντα στὴ σκέψη του ὁ
 ἐπαναστάτης αὐτὸς τῆς γλῶσσας. Ἐπρεπε
 νὰ πέση πρῶτα σὰν σπόρος γονιμοποιός
 στοὺς μορφωμένους, στοὺς ἀνθρώπους πὺ
 χειρίζονταν τὴ γλῶσσα γιὰ νὰ τοὺς προ-
 σηλυτίσῃ, νὰ τοὺς κερδήσῃ γιὰ νὰ κερδήσῃ
 κατόπιν τὴ μᾶζα. Ἡ μᾶζα εἶναι ἀργοκίνη-
 τη καὶ δύσπιστη. Κ' ἔχει παντοῦ καὶ πάν-
 τοτε — τὴν ἔχει καὶ τώρα — τὴν προκατά-
 ληψη τῆς λόγιας γλῶσσας. Ὅσο χαμηλό-
 τερη εἶναι ἡ μορφωτικὴ στάθμη ἑνὸς λαοῦ
 τόσο πιὸ ριζωμένη εἶναι ἡ προκατάληψη.
 Ὁ λαός θαμπώνεται ἀπὸ ὅ,τι δὲν ἐννοεῖ
 ἢ δύσκολα καταλαβαίνει. Φιλοδοξεῖ νὰ
 φεάσῃ σ' ἐκεῖνο πὺ τὸ θεωρεῖ ἀνώτερό
 του καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἀπρόσιτο.
 (Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἑ λ λ η ν ι κ ο ὕ ρ ε ς πὺ
 τόσο νεύριαζαν, καὶ μὲ τὸ δίκιο του, τὸν
 Ψυχάρη).

* * *

Ὅμως ὁ Ψυχάρης γνωρίζει πὺς θὰ φτά-
 σῃ τὸν λαό ὅταν θὰ δημιουργήσῃ τὴ γλωσ-
 σικὴ συνείδηση. Ὅταν κατανικήσῃ τὸ ἰ-
 δανικὸ τῆς λόγιας γλῶσσας μὲ τὸ ἰδανικὸ
 τῆς δημοτικῆς. Ὅταν δηλαδή κερδήσῃ τὸ
 σκολεῖο. Αὐτὸς ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς
 πρῶτους τοῦ στόχους, ὁ κύριος στόχος
 του. Ἢδη ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τῶν *Essais de*
Grammaire Historique Néogrecque ὁ Ψυχάρης
 διατυπώνει τὸ αἶτημά του. Νὰ διδάσκεται
 ἡ δημοτικὴ στὰ σκολεῖα. Κάτι περισ-
 σότερο: Νὰ καθιερωθῇ ἡ νέα γλῶσσα

στὴν παιδεία. Γιατί; Γιὰ νὰ καταλά-
 βουμε καλύτερα καὶ νὰ ζυγώσουμε περισ-
 σότερο τοὺς ἀρχαίους. Πανέξυπνος ὁ Ψυ-
 χάρης ἤξερε ποιὸς ἦταν ὁ μέγας ἐχθρὸς
 τῆς γλῶσσας. Ἦταν τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀρ-
 χαϊσμοῦ. Μὲ τὸ ἰδανικὸ τοῦτο παραπλα-
 νήθηκε τὸ ἔθνος καὶ ξεστράτισε ἀπὸ τὸν
 ἀληθινὸ του δρόμο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν λο-
 γιώτατων τοῦ Φαναριοῦ. Δὲν ἦταν περίερ-
 γο τ' ὅτι παραπλανήθηκε. Ἐνα ἔθνος πὺ
 ξεσκλαβώθηκε ἀπὸ τὸν κατακτητὴ του, πὺς
 νὰ λησμονήσῃ αὐτὸ πὺ ὑπῆρξε ἡ ζύμη
 τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἐθνεγεσίας; Ἡ Μεγάλη
 Ἰδέα τὸν ἔμαθε στὸ κρυφὸ του σκολεῖο
 πὺς ἡ γενιά του κρατεῖ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.
 Πὺς τὸ Βυζάντιο κρατεῖ ἀπὸ τὴ γενιά τῶν
 Αἰσχύλων καὶ τῶν Σοφοκλήδων. Πὺς αὐ-
 τὸς εἶναι ἡ Συνέχεια. Πὺς πρέπει νὰ ξα-
 ναδέσῃ τὸ νῆμα πὺ εἶχε κοπῆ. Καὶ πὺς νὰ
 τὸ ξαναδέσῃ; Ἐνα ὕλικὸ εἶχε πρόχειρο:
 τὴ γλῶσσα. Οἱ λέξεις πὺ μιλοῦσε ἦταν
 παραβλάσταρα τοῦ μεγάλου φύτρου. Ἡ
 ρίζα ἦταν ἡ ἴδια. Κάθε συλλαβὴ, κάθε
 φθόγγος τὴ θύμιζαν. Καὶ τὸ ἔθνος πὺ δὲν
 εἶχε οὔτε παράδοση, οὔτε ἱστορία—τὰ τε-
 τρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς ἀφιναν μο-
 νάχα τὴ θολὴ θύμηση—ἤθελε καὶ παράδο-
 ση καὶ ἱστορία. Ὁ λογιώτατος τοῦ τὴν
 πρόσφερεν ὀλέτοιμη.

Ὁ ἀρχαϊσμός καὶ ἡ ἀρχαιοφιλία, δὲν
 ἦταν ἀπλὴ ψύχωση, αὐτὸ πὺ καταφρόνε-
 τικὰ ὀνομάζουμε καὶ ὅπως ἀληθινὰ κατάν-
 τησε ἀργότερα νὰ εἶναι, π ρ ο γ ο ν ο π λ η
 ξ ί α. Τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρχαιοφιλίας ὑπῆρ-
 ξε, σὲ μιὰ δοσμένη στιγμή γιὰ τὸ ἔθνος
 πὺ εἶχε ξεσκλαβωθῆ, ἕνα δραστηκὸ ἰδα-
 νικὸ ζῶης. Χρειαζόταν ὁ λαός αὐτὸς, ὁ ἐ-
 λεύθερος καὶ ὁ νέος, κάποια οἰκόσημα πα-
 λαιότητας καὶ εὐγένειας. Χρειαζόταν κά-
 που ν' ἀκουμπήσῃ γιὰ νὰ στηρίξῃ καὶ τὴν
 ἱστορία του, τὴ συνείδησή του καὶ τὴν παι-
 δεῖα του. Ἡ γλῶσσα ἦταν ἕνα βολικὸ γε-
 φύρι γιὰ νὰ συνδέσῃ τὸ σῆμερα μὲ τὸ χτές.
 Ἡ γλῶσσα γινόταν μαζί καὶ ἱστορία καὶ
 παράδοση καὶ συνείδηση καὶ παιδεία. Ὅ-
 σο πιὸ μικρὴ ἦταν ἡ ἀπόσταση τῆς νεώ-
 τερης γλῶσσας ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τόσο πιὸ
 σίγουρο γινόταν τὸ περήφανο συναίσθημα
 τῆς Συνέχειας. Γι' αὐτὸ ὁ λαός δὲν ἀντέ-
 δρασε στὸ ἀρχαιοφίλο τοῦτο κίνημα ὅσο
 ἀντέδρασε ἀργότερα στὸ κίνημα τοῦ δη-
 μοτικισμοῦ. Τὸ πρῶτο, ὅσο κι ἂν τῶβρισκε
 ξένο πρὸς τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ
 βίου, πρὸς τὴ φυσικὴ του λαλιά, ὅσο κι ἂν
 δύσκολα μπορούσε νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ—ἀ-
 φοῦ ὀλόκληρη ἡ ζωντανὴ παράδοσή του
 τὸ ἀντιμάχονταν—δὲν τὸ ἀντιπαθοῦσε.
 Εἶχε, ὁ λαός, τὴν ἀόριστη ἐντύπωση πὺς
 ἔτσι ἐρχόταν πιὸ σιμὰ στὴν ἱστορία του.
 Τὸ γεγονὸς ὅτι μονάχα μιὰ μικρὴ, ἐλάχι-
 στη, μειοψηφία κατῶρθωνε τὸν ἄθλο νὰ
 εἶναι τοῦ νεώτερου καὶ μαζί τοῦ ἀρχαίου
 καιροῦ, πὺς τὸ μεγάλο πλῆθος ἔμενε μα-
 κρὰ ἀπὸ τούτη τὴ μύηση, καὶ κάτι χειρό-

τοῦ κ. Ψυχάρη [τὸ Τ α ξ (δ ι) φέρει τὴν σφραγίδα
 τῆς μελαγχολίας, τοῦ καμάτου, τῆς παρακμῆς, τῆς
 δουλείας...».

1. Ρ ὀ δ α καὶ Μ ῆ λ α, τόμ. Α', σελ. 172.

τερο: το γεγονός ότι η πλατειά λαϊκή μάζα έμενε άπαιδευτη, δέν φαινόταν νά παίξει ρόλο σπουδαίο. Οί πατεράδες καμάρωναν τούς μορφωμένους βλαστούς των, γιατί τούς ένοιώθαν πώς κατά κάποιον τρόπο άνέβαιναν...

Σέ καιρούς όπου τά κοινωνικά προβλήματα δέν είχαν άκόμη καμμιά όξύτητα και οί ταξικές διαφορές δέν ύποκινούσαν συναισθήματα μίσους αλλά άφελούς μάλλον θαυμασμού, συνυφασμένου με τό σεβασμό τής ύποταγής, ή άριστοκρατία των γραμματισμένων αναλάμβανε όλη τήν εύθύνη τής φυλετικής συνέχειας και συντηρούσε τήν άξιοπρέπεια τής έθνικής Ιστορίας. Δέν ήταν άσφαλώς ο καλύτερος τρόπος για τή σύνδεση του φτωχού έλληνικού παρόντος με τό πλούσιο παρελθόν. Γιατί ή σύνδεση ήταν τεχνητή, μερική—άκόμη και από τήν άποψη τήν άριθμητική—και άγονη. Δέν έπρόκειτο ο νέος λαός νά μάθη νά σκέπτεται όπως οί άρχαίοι και νά αναστήση τή ζωή των άρχαίων: τό πρόβλημα ήταν ν' άποκτήση τή συνείδηση τής Ιστορίας του και τής κληρονομιάς του. Νά μπορέση ν' άξιοποιήση τήν κληρονομιά τούτη στη σκέψη του για νά γίνη Ικανός νά συμβαδίση με τή νεώτερη εύρωπαϊκή σκέψη. Ο Ψυχάρης βλέπει καθαρά τό πρόβλημα και δέν κουράζεται νά τό διαλαλεί. Παίρνω πάλιν από τό πρώτο εκείνο μελέτημά του¹ — και τό προτιμώ γιατί είναι άληθινά τό πρώτο—πρώτο άφυπνιστικό κήρυγμά του, προτού άκόμη έλθουν οί επικίνδυνοι και επιζήμιοι για τό ίδιο τό κήρυγμα γλωσσικοί *εξορισμοί*—τή σωστή τούτη, μ' όλη τήν άπλή λογική της, σκέψη του: «Για ν' άξιζή όμως [ένα έθνος] τούς άρχαίους, για νά μοιάζει με κείνους, δέν πρέπει νά τούς μιμηθῆ, άφοϋ στα χρόνια τους δέ μιμήθηκαν κανένα. Ο ποιητής που προσμένουμε θα μιμηθῆ τήν ανθρώπινη ψυχή και τή φύση που θα βλέπη μπροστά του...».

Οί λογιώτατοι δέν ήσαν οί άνθρωποι που θα μπορούσαν νά έπωμισθουν τό μέγα τούτο έργο: νά προικίσουν ένα λαό με τήν Ιστορία του και νά ένοποιήσουν τήν έθνική του συνείδηση, χωρίς νά τον άπομακρύνουν από τά άμεσα προβλήματα και τά επείγοντα καθήκοντα τής πολιτιστικής του άνόδου. Τό έργο άπαιτούσε συνθετώτερη δουλειά από τήν άπλή και τήν άπλοϊκή μετάθεση του σήμερα στο χτες — όσο κι αν αυτή ή μετάσταση γοήτευε και έπειθε. Αυτή ή γοητεία και αυτή ή πεποίθηση που άποτελούσαν τήν κυριώτερη δύναμη του Ιδεώδους του άρχαϊσμού, ήταν συνάμα, καθώς τό σημείωσα ήδη, ο σημαντικώτερος έχθρος του δημοτικιστικού κηρύγματος. Και μ' αυτόν τον έχθρο θέλει από τήν πρώ-

τη στιγμή ν' άντικρουσῆ ο Ψυχάρης. Όλος ο άγώνας του κι όλη ή μαχητική άρθρογραφία κ' έπιστολογραφία του των πρώτων χρόνων, είναι ν' άποδείξη πώς ή δημοτική είναι ή γνήσια θυγατέρα τής άρχαίας, πώς με τή δημοτική μπορούμε νά προσεγγίσουμε άκοπώτερα και άσφαλέστερα στο άρχαίο πνεύμα. «Μόνο αν καθιερωθῆ ή νέα γλώσσα στην παιδεία θα μαθαίνονται παντού τ' άρχαία». Ζητεί νά μπῆ ο κανόνας τής νέας γλώσσας στη θέση του σημερινού χάους. «Είναι ο καλύτερος τρόπος νά μιμηθούμε τούς άρχαίους»... Πόσα και τί δέν έγραψε για νά κλέψη από τήν καθαρεύουσα τό κυριώτερο οικόσημό της. Έπεισε; Έπεισε όσους ήταν προετοιμασμένοι νά δεχτούν τήν άνάγκη τής γλωσσικής μεταρρύθμισης σαν προϋπόθεση έθνικής προόδου. Έπεισε όλους εκείνους που είχαν άφομοιώσει τό μήνυμα τής μεγάλης στιγμής σαν άπαρχή τής πολιτιστικής άνόδου του λαού των. Και αν άκόμη δέν τούς έπειθε για τήν καθαρόαιμη συγγένεια τής φτωχής θυγατέρας με τήν πούσια νεκρή μάνα, τούς έπεισε τουλάχιστον πώς δέν γινόνταν ένοχοι κανενός έγκλήματος αν τήν υίοθετούσαν κι αν τήν προτιμούσαν από τήν άλλη θυγατέρα — πρωτότοκη στη συγγένεια, δευτερότοκη στην κατασκευή της,—τήν καθαρεύουσα. Όμως αν οί λογιώτατοι δέν ήσαν οί άνθρωποι που χρειάζονταν στο έθνος στα πρώτα χρόνια του έλεύθερου βίου του, άλλο τόσο δέν ήταν ο Ψυχάρης ο άνθρωπος που θα μπορούσε νά γίνη ο άληθινός και μέγας Δάσκαλος τής νέας γλώσσας. Η γλωσσολογική θεωρία του ήταν σωστή στην πιο πλατειά της βάση: «... νά γίνη μια γλώσσα που νά μπορῆ κάθε Ρωμιός νά τή μιλή, νά τήν καταλαβαίνει — ή τή διαβάζει ή τήν άκούει—και νά τή γράφει»¹. Όμως, όσο πλατύτερη είναι ή βάση, τόσο και τά σημεία τής έπαφής με άλλες άπόψεις γίνονται περισσότερα. Οί γλωσσολογικές του παρατηρήσεις είναι συχνότατα στερεές αλλά, έπίσης συχνά, είναι άστοχες και άντιεπιστημονικές. Τό γλωσσικό σύστημα του Ψυχάρη, διεπόμενο από τήν τυπολογική άκαμψία και τήν Ιδεοληψία τής ένιαίας γραμματικής, με τό φθογγολογικό του ύποταγμένο στην Ιδεατή όμοιομορφία του κανόνα, θ' άποτελούσε, αν συνέβαινε νά επικρατήση στην παιδεία, τον πυρήνα ενός γλωσσικού κυκεώνα που θα είχε τήν καταστρεπτικώτερη επίδραση στη φυσιολογική, (φωνητική και τυπολογική), εξέλιξη τής γλώσσας. Η γλωσσική του αίσθητική, όταν άπομακρύνεται από τούς κοινότερους τύπους τής καθημερινής όμιλίας, τραυματίζει — άκόμη και τον πιο άπαθῆ στη μαγεία των λέξεων, που τή συνθέτουν κάποιοι φθόγγοι, κάποια συμφωνικά συμ-

1. Ιστορικά και Γλωσσολογικά Ζητήματα, Ρόδα και Μηλα (τ. Α', σελ. 157).

1. Ρόδα και Μηλα, Τόμ. Β' σελ. 152.

πλέγματα, κάποιες φωνητικές ἀβρότητες πού ἰσοπεδώνονται ἀδυσώπητα ἀπὸ τὸ Σύστημα. Ὁ Νόμος τοῦ Ψυχάρη ὑπῆρξε ὁ μέγας ἐχθρὸς τοῦ Κηρύγματός του, ἡ μεγάλη Ἀδυναμία τοῦ ρωμαλεώτατου Ἀγώνα του.

* * *

Φυλλομετρῶ τοὺς πολυσέλιδους τόμους τῶν *Ρόδων καὶ Μήλων*... Κάθε σελίδα τοὺς εἶναι μιὰ μάχη, μιὰ ἀπολογία ἢ ἓνα πείσμα. Κάποτες ὁ ποιητὴς ἀγωνίζεται ν' ἀναδυθῆ ἀνάμεσ' ἀπὸ τὸ ἀνακάτεμα τῶν γραμματικῶν, συντακτικῶν, φωνολογικῶν παρατηρήσεων πού κατακλύζουν τοὺς τόμους αὐτούς, χωρὶς ὁμῶς νὰ τὸ πετυχαίνει. Ὁ Ψυχάρης ἦταν ἓνας «ἐν δυνάμει» ποιητὴς πού δὲν κατῶρθωσε ποτέ του νὰ ἐκφραστῆ. Ὅπου χρησιμοποίησε τίς γλωσσικὲς συνταγές του, εἴτε στὰ μυθιστορήματα, εἴτε στὶς ἄλλες πεζογραφικὲς του σελίδες (ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, πεζοτράγουδα, θέατρο κλπ.) εἴτε καὶ στὰ λίγα ἀφελῆ στιχουργήματά του, συνεκόμισε καὶ ἀπὸ μιὰ ἀποτυχία, τουλάχιστο στὴ μορφή. Καὶ ἡ λογοτεχνικὴ μορφή εἶναι φυσικὰ ἡ γλωσσικὴ ἔκφραση. Στὰ χρόνια τῆς μαχητικῆς περιόδου τοῦ δημοτικισμοῦ, ὅταν καὶ ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἦταν ἀκόμα στὰ πρῶτα τῆς βήματα καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ ὕφους βρισκόταν στὸ στάδιο τῶν δειλῶν δοκιμῶν, ἡ ἀτυχία τοῦ Ψυχάρη δὲν εἶχε τὴν ἔκταση πού φανέρωσε ἀργότερα καὶ πού φανερώνει ἀκόμη περισσότερο τώρα. Ἄν ἐπρόκειτο νὰ κριθῆ ἓνα σύστημα ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματά του — καὶ πῶς ἀλλοιῶς θὰ μπορούσε νὰ κριθῆ; — ἡ ἀποτυχία ὄχι κἀν ἡ λογοτεχνικὴ, πού ἐπὶ τέλους προϋποθέτει τὸ ταλέντο, ἀλλὰ ἡ ἀποτυχία ἡ ἐκφραστικὴ τοῦ Ψυχάρη θὰ ἦταν ἓνα κάρριο ἐπιχείρημα. Ὅμως οἱ ὀπαδοὶ οἱ πιὸ πιστοὶ τὸν δικαίωσαν ὡς ἓνα βαθμὸ. Γιατὶ εἶχαν τὸ ταλέντο, πού δὲν εἶχε ὁ Δάσκαλος. Ὁ Ἑφταλιώτης, ὁ Πάλλης, ὁ Βλαστός ὕστερῶτερα, μ' ὄλες τίς λεπτομερειακὲς διαφορές τους ἀπὸ τὸ ψυχαρικὸ σύστημα, κατῶρθωσαν νὰ φτάσουν σὲ πειστικώτερα ἐπιτεύγματα. Ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργικῆς ἀκμῆς τοῦ δημοτικισμοῦ, μὲ τὸν Παλαμᾶ ἐπικεφαλῆς, ὁ ψυχαρικὸς δημοτικισμὸς εἶχε ἀποφασιστικὰ παραμερισθῆ. Ὁ ἀγώνας εἶχε γίνεи συνείδηση καὶ ἡ λαϊκὴ γλῶσσα λογοτεχνικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴν ἀκριβῶς ὅπου ἡ λογοτεχνία ἀρχίζει νὰ διεκδικεῖ τὴν ἡγεσία τοῦ κινήματος ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, σημαδεύεται ἡ ἀφανὴς τότε, ἡ ἐμφανέστατη σήμερα, διάσταση μὲ τὸ σύστημα τοῦ Δασκάλου. Ὁ Λάμπρος Πορφύρας, καλούμενος ἀπὸ τὸν Γρηγ. Ξενόπουλο νὰ διατυπώσῃ τὴ γνώμη του γιὰ τὸν Ψυχάρη στὸ μνημόσυνο τεύχος τῆς *Νέας Ἑστίας* (15 Νοεμβρ. 1929) εἶπε ἓνα λόγο σωστό, σωστότερο ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους, περιστάσιακούς, πού

διατυπώθηκαν ἀπὸ φίλους, ὀπαδοὺς καὶ γλωσσολόγους: «Χωρὶς ν' ἀρνοῦμαι — ἔλεγε μὲ ἐπαινετὸ θάρρος ὁ ποιητὴς τῶν *Σκιῶν*—τὴ μεγάλη ἱστορικὴ σημασία καὶ τὴν ἐπίδραση πού εἶχε στὰ γράμματά μας τὸ *Ταξίδι* του, προτιμῶ ἀπὸ τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ «Διδασκάλου», τὸ ἔργο τῶν μαθητῶν του πού εἶχαν τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν καλαισθησία νὰ μὴν τὸν ἀκολουθήσουν πιστά». Ἀληθινὰ, ἡ δημοτικὴ κατῶρθωσε νὰ σταδιοδρομήσῃ καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ αἰσθητικὰ, ἀφότου οἱ Ἑλληνες γράφοντες, ἐμπιστευόμενοι περισσότερο στὸ γλωσσικὸ τους αἶσθημα πού βρισκόταν σὲ ἀδιάλειπτη δοκιμασία μὲ τὸ ἄμεσο γλωσσικὸ περιβάλλον τους — πρᾶγμα πού δὲν ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Ψυχάρη — κατῶρθωσαν ν' ἀξιοποιήσουν τὸ κήρυγμα καὶ ν' ἀπορρίψουν κατὰ μέγιστο ποσοστὸ τὸ σύστημα.

* * *

Φυλλομετρῶ ἀκόμη τοὺς τόμους τῶν *Ρόδων καὶ Μήλων*... Προσπαθῶ νὰ ξαναζήσω τίς πρῶτες ἐντυπώσεις μου ἐδῶ καὶ 35 τόσα χρόνια, ὅταν ἦρθα σὲ πρῶτην ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀρχηγέτη τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος. Τὰ ἄγουρα νειῶτα ἔχουν τὸ πρόνομιό τῶν ἀσυλλόγιστων ἐπαναστατισμῶν. Θυμοῦμαι ὄχι τὴ γοητεία τοῦ συστήματος ἀλλὰ τὴ γοητεία τῆς ἀνταρσίας. Καρπὸς τῆς γοητείας αὐτῆς ἦταν ἓνα περιοδικὸ στὸ νησί μου: Ἄβγῆ τὸ τιτλοφόρησα. Ὁ Ψυχάρης ἐνθουσιάζεται. Ἦταν τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ περιοδικὸ πού ἐπαναστατοῦσε καὶ στὸν τίτλο του. Μοῦ στέλνει γράμματα, συνεργασία. Κάμποσα πεζὰ τραγούδια. Ὁρμηνεῖς γιὰ τὴ γλῶσσα. Μὰ εἶναι πάντα ἐνθουσιασμένος. Κι ὁ Roussel στὸ «*Libre*» τονώνει τὸν ἐνθουσιασμό του. Κ' ἐγώ, ὅσο διάβαζα τὰ πεζὰ ἐκεῖνα τραγούδια — αὐτὸ στὰ 1924 — μὲ τὴν τραχειὰ δημοτικὴ, μὲ τίς κάμποσες φραγκολεβαντινικὲς λέξεις, ἀναζητοῦσα ἄθελά μου τοὺς *Πεζοὺς Ρυθμοὺς* τοῦ Παπαντωνίου, τίς *Ἀνθρώπινες καὶ Ἀνθινες Ζωὲς* τοῦ ἀγαπητότατου μου Νικολαΐδη. Αὐτῶν ἐδῶ, τὰ πεζὰ τραγούδια ἦσαν τραγούδια. Τοῦ Ψυχάρη ἦσαν χαλίκια. Ἀπὸ τότε εἶδα πάλι τὰ *Ρόδα καὶ Μήλα* ὄχι μὲ τὸν τυφλὸν ἐνθουσιασμό τῆς ἀνταρσίας ἀλλὰ μὲ κάποια διάθεση κριτικώτερη. Θυμοῦμαι πῶς — ὅπως τώρα πού γυρίζω τίς σελίδες τῶν χρονικῶν αὐτῶν τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα γιὰ νὰ χαρῶ τὸν μαχητὴ, τὸν ἀκατάβλητο μονομάχο — στεκόμουν πάντα μὲ ἀρκετὴ δυσπιστία σ' αὐτὸ πού ὁ Ψυχάρης θεωροῦσε σὰν καθαρῶαιμο δημοτικὸ τύπο. Κάτι τραυμάτιζε τὴ γλωσσικὴ μου εὐαισθησία. Τὸ μολογοῦσα μόνο στὸν ἑαυτὸ μου μὲ κάποιαν ἐπιτίμησιν γιὰ τὴν ἀδυναμία του νὰ προσδεχθῆ τὴν ἀδιαλλαξία τοῦ Κανόνα.

Τώρα—κι ὄχι μόνον τώρα πού ἡ περι-

σταση μὲ ξαναφέρνει στὰ ἴδια κείμενα, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἐνωτερίτερα, ἀπὸ τότε ποὺ τὸ πρόβλημα τοῦ δημοτικοῦ λόγου εἶχε συναρτηθῆ γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τὴ γενιά μου μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς καλλιέργειας καὶ τοῦ ὕφους—δικαιῶν τὴ δυσπιστία τῶν νεανικῶν χρόνων καὶ ἡ ἐπιτίμησή μου σήμερα εἶν' ὅτι στάθηκε πολὺ δειλὴ. Ἄν ὁ σκοπὸς τοῦ μνημόσυνου τούτου σημειώματος ἦταν εὐρύτερος καὶ γλωσσολογικὸς — γλωσσολογικὸς ὄχι τόσο ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης ὅσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γλωσσικῆς αἰσθητικῆς — θὰ εἶχε ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον ἕνας ἀπολογισμὸς. Ἀπολογισμὸς τῆς συνεισφορᾶς τοῦ Ψυχάρη στὸ πεδίο τοῦτο τὸ καλλολογικὸ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς. Νομίζω πὼς μπορῶ νὰ προεξοφλήσω τὸ συμπέρασμα, παρατρέχοντας τὶς λεπτομέρειες καὶ στηριζόμενος σ' ἕνα γενικὸ σχῆμα ἐντυπώσεως ποὺ ἀπομένει ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀναστροφή μὲ τὰ ψυχαρικὰ κείμενα: Ἡ συνεισφορὰ τούτη, ὅπου δὲν εἶχε τὴ λαϊκὴ ἐπικύρωση μὲ τὴν πολὺχρονη γλωσσικὴ ἀσκηση, ἦταν συνεισφορὰ ἀστοχῆ καὶ συχνὰ ἐπιζήμια. Ὁ Ψυχάρης ἔβλεπε ἕνα κατ' ἐξοχὴν ζωντανὸ καὶ κινούμενο σῶμα ὅπως ἡ γλώσσα—καὶ κυριώτατα ὅπως εἶναι μιὰ γλώσσα ποὺ βρισκόταν στὸ δρόμο τοῦ ἀδιάλειπτου μετασχηματισμοῦ τῆς μὲ τὴν προοδευτικὴ συμβολὴ καὶ σύμμιξη τῶν διαφορῶν μελῶν τῆς ἐθνότητος—σὰν ἕνα ναρκωμένο χωρὶς ἀντίδραση ὄργανισμὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προικίσῃ μ' αἰσθήσεις καὶ νεῦρα βγαλμένα ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ τοῦ ἐργαστήρι γιὰ νὰ ζήσει μιὰ ζωὴ ποὺ θὰ τὴν ρύθμιζαν ἀψυχοὶ κανόνες. Ἡ διαρκὴς ἀνταπόκριση ἀνάμεσα στὸν ἐπιστήμονα γλωσσολόγο καὶ στὸν λαὸ—ὄρος προϋποθετικὸς γιὰ τὸν γλωσσολόγο ποὺ δὲν ἀρκεῖται νὰ καταγράφει καὶ νὰ σπουδάζει τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσας ἀλλ' ἀναλαμβάνει τὸ βαρὺ ἔργο νὰ μορφώσῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴ γλώσσα—ἔλειψε στὴν περίπτωση τοῦ Ψυχάρη. Θὰ πρέπει μάλιστα νὰ προστεθῆ καὶ τὸ ἐπιβαρυντικὸ τοῦτο στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἤθελε νὰ μάθῃ τοὺς λόγους τοῦ ἔθνους του νὰ γράφουν τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ των τ' ὅτι: ὁ ἴδιος εἶχε τῆς γλώσσας αὐτῆς τὴν πιὸ φτωχὴ ἐμπειρία. Εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὸ στὸ σημεῖο τοῦτο ἕνα πεζὸ τραγούδι τοῦ Ψυχάρη ποὺ μοῦ ἔστειλε νὰ δημοσιέψω στὴν *Ἀβγὴ*¹. Τίτλοφορεῖται: *Οἱ Δασκάλοι μου*. Τὸ δίνω ἐδῶ μὲ τὴ μονοτονικὴ ὀρθογραφία ποὺ εἶχε δεχτῆ ὁ Ψυχάρης στὰ τελευταῖα του χρόνια:

«Ἐσένα, Πόλη μου, Πόλη, τί δε σου χρωστῶ;

1. Ἀνατρέχω στὸν τόμο τοῦ περιοδικοῦ καὶ βλέπω ὅτι δὲν περιλαμβάνεται στὴ σειρά τῶν πεζῶν τραγουδιῶν τοῦ Ψυχάρη ποὺ δημοσίεψα. Τὸ χειρόγραφο, μαζί μὲ ἀρκετὰ ἄλλα τοῦ ἴδιου, τὸ βρίσκω στὰ χαρτιά μου.

Ἐσένα σου χρωστῶ τὴ λαλιά μου. Με τον μπαμπά, με τους θειούς, με τις θειές, με ταξαδέρφια, πάντα και πάντα μιλούσαμε γαλλικά.

»Ἐσεῖς, εσεῖς οἱ δούλες κ' οἱ μεσιές, εσεῖς οἱ δούλοι, εσεῖς ὅλοι σας, σεῖσηδες, μπαζεβάνηδες, μαγέροι, νιαντάδες, παραμάνες, πλύστρες τοῦ σπιτιοῦ, εσεῖς, τα πρόστυχα τα δουλικά, εσεῖς σταθήκατε οἱ ἀληθινοὶ μου οἱ δάσκαλοι, εσεῖς σταθήκατε γιὰ μένα μάνα και κύρης. Από σὰς κι από σὰς μονάχα τὴ βασίω τὴν εβγένεια τῆς ψυχῆς μου, τὴν καλοσύνη τῆς φτώχειας, τὴν αγάπη τῆς Ἰδέας, επειδὴ εσεῖς μοῦ το μάθατε νὰ μιλῶ ρωμαίικα και νὰ εἶμαι Ρωμιός» [Κεριακὴ, 18 τοῦ Μάη, 1924].

Τὰ ἑλληνικὰ τοῦ Ψυχάρη αὐτὰ ἦταν. Δὲ λέω πὼς ἦσαν δεύτερης ποιότητος. Ἄλλὰ ὁ ἄνθρωπος ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῆς νέας γλώσσας δὲν θεωροῦσε τὴ γλωσσικὴ του ἀποσκευὴ ἀνεπαρκῆ. «Λάθος μεγάλο τοῦ Ψυχάρη—ἔγραφε ἕνας φανατικὸς τοῦ φανατικοῦ δημοτικισμοῦ, ὁ Βλαχογιάννης¹— ἦτανε ποὺ δὲν ἀποφάσισε ποτὲ νάρθῃ νὰ μείνῃ λίγα χρόνια στὴν Ἑλλάδα, ν' ἀκούσῃ τὸ λαὸ καὶ νὰ μορφώσῃ μέσα του ἕνα ἀληθινὸ κι ὄχι φανταστικὸ μέτρο τῆς κοινῆς μας λαλουμένης, ποὺ μιλάμε στὴν Ἀθήνα καὶ παντοῦ ἄλλοῦ στὶς πόλεις μας... Λοιπόν, εἶναι κοντὰ στὸ νοῦ πὼς, ἀφοῦ δὲν ἀποφάσισε ὡς τὸ τέλος νάρθῃ καὶ νὰ ζυμώσῃ, ἀνάμεσά μας, τὴ σοφία του μὲ τὸ αἴστημα τὸ γλωσσικὸ ἐθνικὸ, ποτὲ δὲν τὸ κατὰφερε νὰ γράψῃ τὴν κοινὴ μας γραφομένη, ποῦχει θεμέλιό της τὴν πανελλήνια λαλουμένη...»

Οἱ *δρακόντειοι νόμοι*² τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὴ νέα γλώσσα, ἔμειναν στὸ ἀρχεῖο τῆς ἱστορίας τοῦ δημοτικισμοῦ. Χρήσιμοι εἶναι γιὰ νὰ δείχνουν τὸν ἐπιστημονικὸ ὀρθολογισμὸ ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ βάλθηκε νὰ τακτοποιήσῃ μ' ἐτικέττες φαρμακείου ἕνα ὕλικὸ ἀπὸ τὴ φύση του ἀπειθάρχητο, διαρκῶς ἐξελισσόμενο καὶ διαρκῶς ἀποκρυσταλλούμενο σὲ νέες μορφές καὶ τύπους ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει ἡ ἀδιάλειπτη ἀπορρόφηση τῆς λόγιας παράδοσης γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς ὄργανου ἱκανοῦ ν' ἀνταποκριθῆ σ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀνάγκες ποὺ πρὶν ὑπηρετοῦσε ἡ καθαρολογικὴ μονοκρατορία. Σήμερα βρισκόμαστε στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου μπορούμε νὰ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη γιὰ τὴ μελλοντικὴ διάπλαση τῆς νέας γλώσσας. Καὶ βρισκόμαστε στὸ σημεῖο τοῦτο γιὰ τὴ σταθήκαμε ἀνυπάκοοι στοὺς ψυχαρικοὺς δρακόντειους νόμους. Ἡ γλωσσικὴ ἐπιφάνεια ἔχει ἀπλωθῆ στὰ ὄρια ἐκεῖνα ποὺ ὁ ψυχαρικὸς κανὼνας εἶχε ἀποκλείσει σὰν ἐπικίνδυνους χώρους γιὰ τὴ δημοτικὴ ὀρθοδοξία. Μὰ ἀκριβῶς γιὰ

1. Βλ. Νέα Ἑστία, μνημόσυνο τευχὸς γιὰ τὸν Ψυχάρη, 15 Νοεμβρίου 1929, σελ. 938-9.

2. Ἔτσι τοὺς εἶπε ὁ Krumbacher.

τοῦτο ἡ νέα γλώσσα μπορεῖ τώρα νὰ βαδίσῃ τὸ δρόμο τῆς με λιγώτερους ἐχθρούς — ἐχθρούς ποὺ βαραίνουν — καὶ με περισσότερες πιθανότητες νὰ γίνῃ πραγματικὰ ἡ κοινὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων — τῶν περισσότερων, ἔστω, Ἑλλήνων. Θὰ εἶναι καὶ τοῦτο ἓνα θετικὸ καὶ τεράστιο κέρδος. Καί, ἄς εἶμαστε δίκαιοι ὅσον ὑπῆρξαμε

αὐστηροί: Τοῦτο τὸ χρωστᾶμε στὸν Ψυχάρη. Ἐκεῖνος μᾶς ἀνοίξε τὸ δρόμο. Ἄν εἶχαμε τὴ δύναμη νὰ τὸν βαδίσουμε μόνοι, χωρὶς τὸν Πρῶτον Ὁδηγό, εἶναι γιὰ μᾶς ἐμψύχωσε με τὴν ἐμπιστοσύνη στὰ δίκαια, στὴ ζωντάνια καὶ στὸ μέλλον τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ

Οἱ ἀγῶνες τοῦ Γιάννη Ψυχάρη γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀφύπνιση τοῦ ἔθνους, καὶ γιὰ τὴ ἔφερναν μαζί τους ἓνα τεράστιο μήνυμα καὶ γιὰ τὸ μήνυμα τοῦτο ἦταν ταυτόσημο μιᾶς νέας πνευματικῆς Ἀναγέννησης, καὶ ἀκόμα γιὰ τὴ οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ἐγιναν με λάβαρο τὸ πείσμα, τὴν ἀδιαλλαξία καὶ τὸ μένος, τοποθετοῦν αὐτόματα καὶ δικαιωματικὰ τὸν κύριο καὶ μόνο ἐκπρόσωπο ὅλης αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἐκστρατείας στὴν κατηγορία τῶν ἀληθινῶν καὶ μεγάλων ὁδηγῶν.

Ἄν ὁ Ψυχάρης, ποὺ ὑπῆρξεν ἓνας πολιτισμένος διανοούμενος, πρῶτον γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ δεύτερον γιὰ τὴν ἔζησε ὅλα τὰ χρόνια τῆς πολυκύμαντης ζωῆς του στὸ κέντρο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, στὴ Γαλλία, χειρίζονταν τὸν ἀγῶνα του με λιγώτερο «πρωτόγονο» τρόπο, ἂν δὲν χτυποῦσε ἀνελέητα, δὲν εἰρωνεύονταν, δὲν σκάρωνε φάρσες σὲ βάρος τῶν ἀντιπάλων του, ὅπως λ.χ. στὸν Πώπ, ἴσως θὰ χρεωκοποῦσε, με ἀποτέλεσμα τὴν ἀποτυχία.

Αὐτὸ σημαίνει πρῶτον, ὅτι ἔδωσε ὄλο του τὸν ἑαυτὸ στὴν ὑπόθεση, καὶ τὸν καλὸ καὶ τὸν κακὸ, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀλατιώματά του καὶ τὴν ἰδιοτροπίαν του, καὶ δεύτερον, ὅτι τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἐγιναν συντελεστὲς τῆς νίκης.

Ἴσως τὸ κυριώτερό του ὄπλο νὰ στά-

θηκεν ἡ ἀδιαλλαξία του, πού, βέβαια, δὲν ἀντλήθηκε ἀπὸ τὴ φαρέτρα τῶν προτερημάτων του. Γιὰ νᾶναι ἀδιάλλατος, γιὰ νᾶναι πεισματάρης καὶ σχολαστικὰ λεπτολόγος, γιὰ νᾶναι με μιὰ λέξη τέλειος ἐξτρεμιστής, κέρδισε τὴ μεγάλη Μάχη. Πῆρε μαζί του ὄλους τοὺς δημιουργικοὺς ἐκπρόσωπους τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως, ἀπογυμνώνοντας ἔτσι τὴν τάξιν τῶν ἀντιπάλων του μέχρι τοῦ μὴ περαιτέρω!

Βέβαια, εἶχε σύμμαχό του τὴν Ἀλήθεια καὶ τὸ λαϊκὸ αἶσθημα, τὸ Δημοτικὸ τραγούδι καὶ τὸ Σολωμό. Ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶχε ἀντίπαλο τὸ ἀπρόσωπο ἐπίσημο Κράτος, καὶ μαζί ὄλους τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ὡστόσο, ἂν καὶ διηύθυνε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ μακρῶν, κατάφερε, χάρις στὴν ἐκπληκτικὴ του ζωντάνια καὶ τὴ μαχητικότητά του, τὸν τέλειο θεωρητικὸ του ὄπλο καὶ τὸν ἀπέραντό του ἔρωτα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, νᾶναι πάντα καὶ πανταχοῦ παρών, μέχρι τοῦ σημείου ποὺ τὴν παρουσία του νὰ τὴ νοιώθουν ἐχθροὶ καὶ φίλοι.

Συνελόντι εἰπεῖν, εἶναι καὶ παραμένει ἡ σπουδαιότερη καὶ μεγαλειότερη ἀγωνιστικὴ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἔθνους, κι' ὅσο θὰ περνᾶν τὰ χρόνια, τόσο ἡ ἀδιαφιλονίκητη τούτη διαπίστωση θὰ τελειν νὰ γίνῃ συνείδηση ὄλων.

ΗΛΙΑΣ ΖΙΩΓΑΣ

Νέα Ὑόρκη

